

ЗАПОЗИЧЕННЯ В МУЗИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

© Булик-Верхола С., 2005

Статтю присвячено аналізу запозичень в українській музичній термінології, охарактеризовано проблеми правильного написання запозичень, обґрунтовано необхідність виправлення термінів, які потрапили в українську мову через російську, зроблено висновок про необхідність збалансовувати використання запозичених і національних номінацій.

Article is devoted to analysis of adoptions in Ukrainian music terminology. The problems of adoptions correct spelling are characterized, necessity of adopted with the help of Russian language terms correction is substantiated, conclusion about balancing usage of adopted and national terms is made.

Сучасна українська музична термінологія нараховує понад 5 тисяч лексичних одиниць. Ця система неоднорідна за своїм складом – у неї входять терміни, створені у певні історичні епохи різними народами. «Час і шляхи запозичення іншомовних слів, а також характер лексики і активність її засвоєння з тієї чи іншої мови залежать від стосунків українського народу з іншими народами. Ці стосунки в конкретноісторичні періоди неоднакові, виявляються по-різному й можуть відбуватися в різних сферах суспільної діяльності» [1, с. 44].

Значна кількість музичних термінів є лексичними запозиченнями. У цьому випадку термін піддається транслітерації. Зміни в цих запозиченнях узгоджуються з нормами української мови [3, с. 64, 76]. Лексичні запозичення наявні в різних тематичних групах: *арфа* (нім., багатострунний щипковий музичний інструмент), *клавіша* (лат., важіль у інструментах, натискання якого викликає звук), *аккомпаніатор* (італ., виконавець акомпанементу), *геві-метал* (англ., музична течія рок-музики), *фонограма* (англ., носій запису інформації, яка одержана у результаті запису звуку) та ін.

Терміни-кальки утворені «шляхом копіювання того самого способу, яким вони були створені в іншій мові» [3, с. 77], тобто це буквальный переклад морфологічних елементів слова зі збереженням його структури й порядку розташування складових частин. В українській музичній термінології термінів-кальок небагато, серед них можна назвати *багатоголосся* (гр. поліфонія, *poli* – багато, *phone* – звук, голос), *голосоведення* (нім. *Stimmführung*, *Stimme* – голос, *Führung* – ведення), *трикутник* (італ. *triangolo*, фр. *triangle*, *tre* – три, *angolo* – кут), *тризвук* (нім. *Dreiklang*, *dre* – три, *Klang* – звук) та ін.

Терміни-напівкальки складаються частково із власного матеріалу, а частково з матеріалу іншомовного, тобто перекладаються не всі морфеми, а лише деякі [8, с. 227], наприклад, *затакт* (нім. *Auftakt*; *auf* – на, за, *takt* – такт), *надтон* (нім. *Oberton*; *ober* – над, *ton* – тон), *півтон* (гр. *hemitonium*, нім. *Halbton*, фр. *Demiton*; *hemi*, *Halb*, *demi* – пів, половина, *ton* – тон), *підтон* (нім. *Unterton*; *unter* – під, *ton* – тон), *скляна гармоніка* (нім. *Glasharmonica*; *Glas* – скло, *Harmonika* – гармоніка).

Виділяємо велику групу інтернаціоналізмів, до яких зараховуємо значну кількість термінів грецького (*гімн*, *канон*) та латинського (*інтонація*, *квінта*) походження. До інтернаціональної скарбниці музичної термінології належать також терміни, запозичені з таких мов: італійської (*аріозо*, *балада*), німецької (*балетмайстер*, *горн*), французької (*ансамбль*, *деташе*), іспанської (*кадриль*, *романс*), англійської (*джаз*, *геві-метал*).

У процесі впровадження іншомовних найменувань в українську терміносистему відбувається звуження значення слова-продуцента, тому що запозичується лише термінне значення (в італійській мові лексема *volta* має такі значення: повтор, раз і черга; в українській мові термін *вольта* вживається зі значенням повтору частини музичного твору з іншим закінченням); змінюється структура термінів (похідний характер основи терміна *амбушур* можна встановити лише після проведення етимологічного аналізу цієї лексеми в мові-продуценті: фр. *embouchure*, від *bouche* – рот); іншомовні терміни узгоджуються з фонетичними та орфографічними нормами української мови (італ. *fortissimo* – укр. *фортисимо*); змінюється графічне оформлення (лат. *clavis* – укр. *клавіша* і *клавіш*); запозичені терміни стають продуктивними в термінотворенні (від запозиченого з грецької мови терміна *ліра* в українській мові утворено лексему *лірник*).

Актуальною видається проблема правильного написання запозичених термінів. У 20–30-х роках ХХ ст. діяв принцип максимального наближення графічного оформлення запозичень до його звучання в мові-оригіналі, а після припинення чинності правопису 1929 року іншомовні терміни почали записувати за російським зразком.

В українській музичній термінології можна виділити такий правописний різнобій:

1. Написання задньоязикового звука *г* та горлового *з*. У правописі 1993 року літера *г* поновлена у правах, але поки що відсутній повний реєстр слів, у яких відповідно до мови-джерела слід її писати. Подаємо перелік музичних термінів із цією літерою зі словника-довідника М. Паночка [7]: *алетро, алетретто, аргентинське танго, тавот, тайда, тайдар, тонг, гриф, диригент, диригування, жита, ларго, летато, легенда, літа, літатура, ретент, ретентство, регістр, свінг, танго, тирлітач, фатот, фатотист, форшлаг, fuga, фугато, шлятер*. А ось музичні терміни іншомовного походження, у яких, на думку О. Пономаріва [5], слід вживати задньоязиковий *г*: *алетро, андеграунд, тавот, терета, тонг, тондзоль, тондозоля, жита, ларго, летато, свінг, танго, тирлітач, фатот, фатотист, fuga, фугато*. У деяких термінах О. Пономарів рекомендує вимовляти горловий звук *з*: *гама, гармонія, гриф, гармонізація, еנגармонізм, дисгармонія, елегія, орган, органіст*. Як бачимо, погляди мовознавців не завжди збігаються.

2. Написання *и* та *і* у словах іншомовного походження: *димінуендо – дімінуендо, індіференте – індіференте, піанісимо – піанісімо, стрінджендо – стрінджендо, фортисимо – фортісімо*. Згідно з чинним правописом такі терміни слід писати у першому варіанті, проте музиканти надають перевагу другому, оскільки він ближчий до написання (у нотних текстах ці терміни узвичаєно передавати латинкою) і вимови в мові-джерелі. На нашу думку, запозичені терміни необхідно писати за фонетичним принципом української мови.

3. Написання подовжених приголосних в іншомовних словах: *алетро – аллетро, бароко – барокко, інтермецо – інтермеццо, піцикато – піцикато, фортисимо – фортиссимо, алергето – алергетто*. За чинним правописом, подвоєння букв, що позначають приголосні звуки, в іншомовних загальних назвах, в основному, не відбувається. Тому цього правила слід дотримуватись і при написанні музичних термінів.

4. Написання термінів, запозичених із німецької мови, зі звукосполученням *ei* як *ай* або *ей*: *капельмайстер – капельмейстер, концертмайстер – концертмейстер, хормайстер – хормейстер*. Незважаючи на те, що в чинному правописі дифтонг *ei* замінюють звукосполученням *ей*, вважаємо, що необхідно його передавати без спотворення вимови як *ай*. Доказом доцільності такого написання термінів *капельмайстер, концертмайстер, хормайстер* є усталене вживання в українській мові загальноновживаного слова *майстер*.

Терміни з суфіксом *-щик-* вважаємо запозиченнями з російської мови: *барабан – барабанищик* (укр. *бубон*), *шарманка – шарманищик* (укр. *катеринка*). Українській мові суфікс *-щик-* не властивий [4], тому термінів з цим суфіксом дуже мало. В українській музичній термінології є відповідні національні найменування музикантів, що мають характерні для української мови суфікси *-ій-*, *-ник-*: *бубній, барабанник, катеринник*. Проте існують і українські діалектні назви з суфіксом *-щик-*: *бухало – бухальщик, катеринка – катеринщик* [с. Губків, Маренін].

Необхідно уникати словотворчих моделей, запозичених з російської мови, зокрема, віддієслівні іменники із суфіксом *-к-* (*аранжировка, оркестровка*) слід послідовно замінювати

термінами із суфіксом *-н.'* (аранжування, оркестрування). Виникає потреба переглянути та виправити терміни, які потрапили до української мови через російську, наприклад, рос. *хормейстер, хард-рок* – укр. *хормайстер, гард-рок*.

Актуальним залишається питання, чи всі запозичені терміни є доречними і вкрай необхідними. Ще в середині XIX ст. із приводу співвідношення національних та іншомовних елементів у термінології велись тривалі дискусії. Зокрема, М. Левченко, І. Верхратський та інші були прихильниками національної традиції, хоча у своїх термінних розвідках не могли повністю уникнути запозичень. Натомість В. Левицький та С. Рудницький широко використовували інтернаціональні терміни. Т. Секунда надавав перевагу власне українським термінам, хоча визнавав, що без запозичень також обійтись не можна. Учений розрізняв інтернаціональні та чужомовні терміни: «За інтернаціональні можна вважати ті терміни, що їх уживають із тим самим значенням у більшості європейських мов, особливо «висококультурних», «за чужомовні» терміни в ширшому значенні можна вважати ті терміни, що їх увібрала в себе дана мова з якоїсь чужої, при цьому терміни поділяються на дві групи (слова засвоєні і чужі)» [6, с. 12].

Погоджуємось із твердженням І. Кочан, що «наявність іншомовних термінів в українській мові не можна розцінювати як негативне явище, оскільки такі терміни, навпаки, полегшують міжнародні контакти на науковому, технічному рівнях» [2, с. 134].

Проте деякі запозичення в музичній термінології, на нашу думку, варто було б замінити українськими відповідниками: *варган* (гр.) – *дримба*; *мюзет* (фр.), *волинка* (рос.) – *дуда*; *ліга* (італ.) – *зв'язка*; *флейта Пана* (італ.), *най* (рум.) – *кувиця, ребро* та ін. Це стосується і найновіших запозичень з англійської мови (*відеокліп, диск-жокей, сейшин, гіт-парад*), для яких музикознавці та лінгвісти повинні витворювати українські паралельні назви.

Але варто виявляти делікатність і не змінювати радикально ті терміни, які усталилися в українській мові, якщо вони не порушують її законів, адже слід дотримуватись принципу стабільності в мові. Не доцільно змінювати терміни, які вже узвичаєні в українській літературній мові, на хоч і оригінальні, українські, але застарілі (*бемоль* – на *обнижник, бекар* – на *відкличник, бубніст* – на *довбиш* чи *довбуш, діез* – на *підвишник, гама* – на *скаля* або *драбина, ліра* – на *реля*).

Отже, у процесі стандартизації та уніфікації музичної термінології української мови слід збалансувати використання запозичених і національних номінацій.

1. Жовтобрюх М., Кулик Б. Курс сучасної української літературної мови. – К.: Вища шк., 1972. – 404 с.
2. Кочан І. Іншомовні слова в сучасній технічній термінології // Український правопис і наукова термінологія: історія, концепції та реалії сьогодення. Матеріали засідань Мовознавчої комісії та Комісії всевітньої літератури НТШ у Львові 1994–1995 років. – Львів, 1996. – С.129–134.
3. Кротевич Є., Родзевич Н. Словник лінгвістичних термінів. – К.: Вид-во Акад. наук УРСР, 1957. – 236 с.
4. Ленець К. Суфікс *-щик-* (*-чик-*) у назвах осіб // Питання мовної культури. – К.: Наук. думка, 1970. – Вип. 4. – С. 7–15.
5. Пономарів О. Фонемні Г і Г. Словник і коментар. – К., 1997. – 40 с.
6. Секунда Т. Про принципи складання української технічної термінології // Вісник ІУНМ. – К., 1930. – Вип. 2. – С. 11–21.
7. Словник-довідник слів із літерою *г* / Уклад.: М. Паночко. – Львів: Кальварія, 1999. – 46 с.
8. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Укр. енциклопедія ім. М. Бажана, 2000. – 752 с.